

Φ. Κ. ΒΩΡΟΣ, Έδιμβουργον

ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟΣ Ο ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ ; ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΘΕΑΙΤΗΤΟΥ

1.

Σχετικά με τη δυνατότητα για την απόκτηση γνώσεως και τη μετάδοσή της, την πηγή και την έγκυρότητά της, πολλές και γόνιμες συζητήσεις γίνονταν στους φιλοσοφικούς κύκλους της Αθήνας κατά τον 5ο αιώνα π.Χ. Όλοπλευρη όμως αντιμετώπιση του προβλήματος επιχειρήθηκε μόνο από τον Πλάτωνα, που στόχο πρωταρχικό στις αναζητήσεις του δεν είχε την αλήθεια, αλλά την αρετή. Αναζητώντας αντικειμενική θεμελίωση της αρετής ο Πλάτων θεώρησε απαραίτητη προϋπόθεση την αντικειμενική έγκυρότητα της γνώσεως¹.

Όπωςδήποτε μερικοί διάλογοι είναι αφιερωμένοι αποκλειστικά σε γνωσιολογικές έρευνες : στο *Θεαίτητο*² αναζητείται ορισμός της γνώσεως τέλειος και παραδεκτός³. Δεν είναι πρώτη φορά που ο Πλάτων αντιμετωπίζει το θέμα· ή ίδια άπορία εμφανίζεται από τα πρώτα χρόνια της συγγραφικής του δράσεως⁴. Και είχε ήδη επισημάνει την αδυναμία διατυπώσεως ορισμού⁵· με το *Θεαίτητο* του όμως προχωρεί αποφασιστικά ως το τελικό λογικό αδιέξοδο. Συζητούν ο Σωκράτης και ο νεαρός Θεαίτητος· ο δεύ-

1. Τοῦτο δὲν διαφαίνεται μόνον ἀπὸ τὴν ἑκταση ποὺ κατέχει μέσα στοὺς πλατωνικοὺς «διαλόγους» ἡ ἀναζήτηση τοῦ Ἀγαθοῦ καὶ ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἀνθρώπινη Ἀρετὴ ποὺ ὁδηγεῖ στὴν πραγμάτωσή του, ἀλλὰ — καὶ τοῦτο φαίνεται σπουδαιότερο — ἀπὸ τὸ ὅτι πολλές φορές ἡ συζήτηση γιὰ τὸ Ἀγαθὸ καταλήγει σὲ γνωσιολογικὴ ἔρευνα (π.χ. στὸ *Μένων*, στὴν ὅλη διάρθρωση τῆς *Πολιτείας*). Ὁ Σωκράτης πρῶτος ταύτισε τὸ θεωρητικὸ μὲ τὸν πρακτικὸ λόγο. Βλ. καὶ σημ. 4.

2. Συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν προβλημάτων ποὺ θίγονται στὸ *Θεαίτητο* προσφέρει τὸ σύντομο ἄρθρο τοῦ Β. Λαούρδα, *Τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα εἰς τὸν «Θεαίτητον» τοῦ Πλάτωνος*, ΑΦΘΕ 9 (1938) 235-252.

3. *Θεαίτητος* 145 e : ἀπορῶ καὶ οὐ δύναμαι λαβεῖν ἱκανῶς παρ' ἐμαντῶ, ἐπιστήμη ὅ,τι ποτὲ τυγχάνει ὄν καὶ 146 c : τί σοι δοκεῖ εἶναι ἐπιστήμη ;

4. Στὸ *Χαρμίδη* (167 b) ἡ συζήτηση ἦταν γιὰ τὴ σωφροσύνη καὶ ὁδήγησε σὲ γνωσιολογικὴ ἀπορία· εἶναι συνέπεια τῆς στενότητος ἐπαφῆς — σχεδὸν ταυτισμοῦ — θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου. Βλ. καὶ σημ. 1.

5. *Χαρμίδης* 167 c, 169 d.

τερος ανταποκρινόμενος στη μαιευτική άπορία του πρώτου διατυπώνει διαφόρους όρισμούς που απορρίπτονται διαδοχικά με το συστηματικό έλεγχο, τον όποιον άσκει ο Σωκράτης. Η τελευταία προσπάθεια του Θεαίτητου φθάνει στην ακόλουθη ά ν ά μ ν η σ η : γνώση είναι δόξα αληθής μετὰ λόγου⁶. Τον όρισμό τουτο είχε άκούσει από άλλο πρόσωπο, που όμως δέν κατονομάζει⁷.

Στο πρώτο αντίκρουσμά του ο όρισμός φαίνεται πειστικός, πλήρης και τέλειος· αλλά ο πολυσήμαντος όρος λόγος δημιουργεί προβλήματα· και ο Σωκράτης αναλαμβάνει νά δείξη τις ατέλειες του όρισμού. Η προηγούμενη απόπειρα, ότι ή δόξα αληθής αποτελεί γνώση, είχε μόλις απορριφθῆ· απομένει λοιπόν νά εξετασθῆ, αν ή προσθήκη του λόγου άρκει, για νά θεμελιώση τή γνώση (λογικά και όντολογικά), ώστε ή μετὰ λόγου αληθής δόξα νά γίνη δεκτή σαν τέλεια γνώση. Έτσι έρευνώνται συστηματικά οί σημασίες του όρου λόγος (Θεαίτητος 206 c - 210 b)⁸.

1. Λόγος σημαίνει μήπως γλωσσική έκφραση της γνώσεως; Είναι πράγματι όρος ά ν α γ κ α ῖ ο ς για τή μετάδοση της γνώσεως, τήν κατανόησή της από ένα συνομιλητή, αλλά δέν είναι όρος έ π α ρ κ ῆ ς για τή θεμελίωση αντικειμενικού κύρους, για τήν αλήθειά της· δηλ. δόξα αληθής μετὰ λόγου δέν είναι τέλεια γνώση (206 c-e).

6. Θεαίτητος 201 c, 202 c.

7. Διάφορες συζητήσεις σχετικά με τήν πατρότητα του όρισμού δέν έδωσαν όριστική απάντηση. Βλ. F. M. Cornford, *Plato's theory of knowledge*, London 1935 (ανάτύπ. 1966), 143-144. Νομίζω πώς ή έρευνα στο σημείο αυτό πρέπει ν' αρχίση με το έρώτημα: «Γιατί δέν μνημονεύει ο Πλάτων τήν πατρότητα του όρισμού;» Πιστεύω πώς είναι δικός του· αποτελεί μιá φάση της ιδικής του προσπάθειας νά όρίση τή γνώση· και τό ότι τον όρισμό αυτό «ξαναθυμᾶται» ο Θεαίτητος ύστερα από τόση μαιευτική προσπάθεια του Σωκράτη, ίσως νά έχη κάποια σκοπιμότητα. Βλ. και σημειώσεις 23, 41.

8. W. Lutoslawski, *Plato's Logic*, London 1905, 377, και Cornford, ό.π. 154-163.

9. Είναι σκόπιμο νά δοθῆ περιληπτικά ένα περίγραμμα των σχέσεων που προϋποθέτει ο όρος γνώση :

Ένα 'Υ(ποκείμενο) που γνωρίζει,

Ένα 'Α(ντικείμενο) που γνωρίζεται,

Μιά σχέση αλήθειας (correspondence; coherence) ανάμεσα σ' ό,τι τό Υ γνωρίζει και σ' ό,τι τό Α πραγματικά είναι (βλ. Λαούρδας, ό.π.).

Σε κάθε συζήτηση για τή γνώση υπεισέρχεται σαν αναγκαίος όρος ή έννοια της αλήθειας (βλ. E. Papanoutsos, *The Foundations of knowledge*, New York 1968, σελ. ν). Για νά υποστηριχθῆ ή αλήθεια της σχέσεως αυτής χρειάζεται σταθερότητα του Υ (ένότητα της γνωστικής συνειδήσεως), σταθερότητα του Α, αξιοπιστία του γνωστικού μέσου· όλα αυτά είχαν άμφισβητηθῆ (από τους Σοφιστές, τον Έράκλειτο, τό Δημόκριτο)· έτσι ή προπλατωνική Γνωσιολογία είχε φθάσει στο Σχετικισμό ή και στον απόλυτο Σκεπτικισμό (Γοργίας)· ο Πλάτων ανέλαβε (συνεχίζοντας τήν πορεία του δασκάλου του) τιτάνειον άγώνα για τήν παλινόρθωση του κύρους της αλήθειας και της άρετῆς.

2. Λόγος σημαίνει μήπως απαρίθμηση, κατάλογο τῶν στοιχείων πού ἀποτελοῦν τὴν ἀληθῆ δόξαν; (π.χ. τῶν γραμμάτων πού ἀποτελοῦν μιὰ συλλαβή; τῶν συλλαβῶν πού ἀπαρτίζουν μιὰ λέξη; τῶν λέξεων πού οἰκοδομοῦν μιὰ πρόταση μὲ νόημα;) Τότε συμβαίνει ἓνα ἀπὸ τὰ δύο:

Ἡ τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσαν καὶ πρὶν τέλεια γνώση (καὶ ξαναγυρίζομε στὴν ὑποχρέωση νὰ ὀρίσωμε τί εἶναι γνώση)¹⁰

ἢ δὲν ἀποτελοῦσαν γνώση (καὶ εὐνόητο πῶς οὔτε μετὰ ἀποτελοῦν τέλεια γνώση, γιατί τὸ ἄθροισμα δὲν προσθέτει ὅ,τι δὲν ὑπῆρχε στὰ στοιχεῖα του)¹¹. Ἐπομένως ὁ ὀρισμός: γνώση εἶναι δόξα ἀληθῆς μετὰ λόγου, ἀποδεικνύεται γιὰ δεύτερη φορὰ ἀτελής (208 b).

3. Λόγος σημαίνει μήπως πρόσθετη δόξα; ἢ προσθήκη ἐπιστήμης (= γνώσεως); Τότε ὁ ὀρισμός παίρνει τὶς ἀκόλουθες δύο ἀπαράδεκτες μορφές: γνώση εἶναι δόξα ἀληθῆς μὲ πρόσθετη δόξα ἢ γνώση εἶναι δόξα ἀληθῆς μὲ προσθήκη γνώσεως (ἢ μεταγενέστερη λογικὴ ὀρολογία θὰ ἔλεγε ταυτολογία ἢ λήψη τοῦ ζητούμενου) (208b-210b).

2.

Ὁ ὀρισμός ἐπιστήμη ἐστὶν δόξα ἀληθῆς μετὰ λόγου ἀπορρίπτεται ὀριστικὰ καὶ ὁ διάλογος κλείνει. Ἐδῶ ἀνακύπτουν τ' ἀκόλουθα ἐρωτήματα:

1. Ὑπάρχει ἄλλη σημασία τοῦ ὅρου λόγος, πού θὰ μπορούσε νὰ κάνη τέλειο τὸν ὀρισμό; Ἄν ὄχι¹²,

2. Ποιὸ σκοπὸ εἶχε ὁ Πλάτων, ὅταν ἔγραφε τὸ Θεαίτητό του, γιὰ νὰ κλείσῃ τὸ διάλογο κατὰ τρόπο φαινομενικὰ ἀρνητικό;¹³

3. Καὶ (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα) ὑπάρχει στὴ μεταγενέστερη γνωσιολογικὴ ἔρευνα ἓνας τέλειος (ἢ ἔστω πληρέστερος ἀπὸ τὸν πλατωνικό) ὀρισμός;

10. Μιὰ τέτοια σκέψη ἐκφράζει σ' ἓνα στοχασμό του ὁ L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, London 1961, σ. 25, Ν. 3. 263: Οἱ σημασίες τῶν πρωταρχικῶν σημείων (συμβόλων) πρέπει νὰ διευκρινισθοῦν μὲ προτάσεις πού περιέχουν αὐτὰ τὰ πρωταρχικὰ σημεία· κατὰ συνέπεια δὲν μποροῦν νὰ κατανοηθοῦν οἱ προτάσεις, ἂν δὲν εἶναι ἀπὸ πρὶν γνωστὴ ἡ σημασία τῶν σημείων αὐτῶν. [Σ η μ. Σ υ ν τ.: Ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ *Tractatus* ἀπὸ τὸν Θ. Κιτσόπουλο κ.ἄ. βλ. τώρα στὸ περιοδ. «Δευκαλίων», τευχ. 7/8 1971].

11. Δὲν γίνεται λόγος ἐδῶ γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς διαλεκτικῆς Λογικῆς, πού διδάσκει ὅτι ποσοτικὴ μεταβολὴ ἐπιφέρει ποιοτικὴ ἀλλαγὴ.

12. Cornford, ὁ.π. 142, 1.

13. Δ. Νιάνιας, *Γνώσις καὶ Λόγος*, Ἀθῆναι 1965, 155-161.

3.

1. Είναι παράδοξο ότι ο Πλάτων δεν συζητεί τουλάχιστον μιάν ακόμη σημασία του όρου *λόγος* (= αιτιολογία, έπαρκής λόγος), αν και τή μνημονεύει μιὰ φορά στο κείμενο του *Θεαίτητος* (202 c) και πολλές φορές σ' άλλους διαλόγους¹⁴. Βέβαια στην προκειμένη συζήτηση ή προσθήκη και αυτής της σημασίας δεν θ' άλλαζε τήν εξέλιξη του διαλόγου, γιατί ο *λόγος* έπαρκής προϋποθέτει έναν άλλο λόγο, αυτός έναν προηγούμενο κ.ο.κ. (*regressus ad infinitum*).

Μήπως άφησε το θέμα άνοικτό σκοπεύοντας να επανέλθη κι ελπίζοντας μάλιστα να βρῆ άλλη διέξοδο από το λογικό άδιέξοδο, όπου ώθησε τή συζήτηση; Είναι πολύ εύλογο. Σκόπιμο όμως είναι να μνημονευθῆ έδώ μιὰ ακόμη χρήση του όρου *λόγος* (*Πολιτεία* 3, 394 d), όπου δεν είναι πια ο λόγος δύναμη εξηγητική, στοιχείο έρμηνευτικό, αλλά *οδηγητική αρχή*, που κατευθύνει το νοῦ στην πορεία του¹⁵.

2. Ότι ή έρευνα του θέματος συνεχίζεται με το *Σοφιστή*, δεν πείθει μόνον ή «*λογοτεχνική μετάβαση*», αλλά το γεγονός ότι στοιχεῖα ούσιώδη (για το γνωσιολογικό πρόβλημα) τίθενται στο *Θεαίτητο* και διερευνώνται στο *Σοφιστή*¹⁶.

Στόν *Θεαίτητο* τονίζεται ή ανάγκη ν' αποφεύγεται ή αντίφαση¹⁷ των λόγων· αλλά συμφωνία των λόγων προϋποθέτει *αντικείμενα σταθερά* και οί αναγκαῖοι όροι για τή σταθερότητα των αντικειμένων είναι το κύριο πρόβλημα στο *Σοφιστή*¹⁸. Οί όροι που καθιστοῦν νόμιμη τή χρήση ενός γλωσσικοῦ όργάνου για τή συνεννόηση των συνομιλητῶν είχαν εξετασθῆ στόν *Κρατύλο*. Δηλ. το πρόβλημα τής γνώσεως έρευνάται στο *Θεαίτητο* από τή σκοπιά του ὑποκειμένου, στο *Σοφιστή* από τή σκοπιά του αντικειμένου, ενώ στόν *Κρατύλο* αναζητοῦνται οί όροι έκφράσεως και συνεννοήσεως. Οί τρεῖς διάλογοι αποτελοῦν καθολική απάντηση στόν απόλυτο γνωσιολογικό Σκεπτικισμό του Γοργία¹⁹.

14. *Θεαίτητος* 202 c : *δοῦναι τε καὶ δέξασθαι λόγον*. *Κρατύλος* 426 a. *Φαίδων* 76 b, 95 a. *Πολιτεία* 7, 531 e. *Τίμαιος* 87 c.

15. *Πολιτεία* 3, 394 d : *οὐ γὰρ δὴ ἔγωγέ πω οἶδα, ἀλλ' ὅπη ἂν ὁ λόγος ὥσπερ πνεῦμα φέρῃ ταύτη ἰτέον*.

16. Για τήν ένότητα του προβλήματος που πραγματεύονται οί τρεῖς διάλογοι βλ. Νιάνιας, ό.π. 3ο κεφ.

17. *Θεαίτητος* 154 e, 200 d. Βλ. Lutoslawski, ό.π. 378.

18. *Θεαίτητος* 183 a. Lutoslawski, ό.π. 378. Νιάνιας, ό.π. 3ο κεφ.

19. *Άπόσπ.* 3 : *Οὐδέν ἔστιν, εἰ καὶ ἔστιν, ἀκατάληπτον ἀνθρώπῳ, εἰ καὶ καταληπτόν, ἀλλὰ τοί γε ἀνέξοιστον καὶ ἀνερμήνευτον τῷ πέλας*.

Στο πιο κρίσιμο σημείο της συζητήσεως στο *Θεαίτητο* (209 d-e, 210 a) μνημονεύεται ή διαφορότης ως ένας από τους απαραίτητους όρους για τη σταθερότητα των αντικειμένων, που είναι το κύριο πρόβλημα στο *Σοφιστή*²⁰.

Και ένα άλλο συναφές πρόβλημα γεννιέται από τη γλωσσική ανάλυση του όρισμού : ή *ἀλήθεια*, όρος απαραίτητος για κάθε όρισμό της γνώσεως²¹, προϋποθέτει κάποιο κριτήριο αληθινό, αυτό ένα (λογικώς) προηγούμενο κ.ο.κ., επιστρέφομε δηλ. σε μιάν ατέλειωτη αναδρομική λογική κίνηση αναζητώντας ένα πρώτο στήριγμα-άφετηρία. Ο Πλάτων διατύπωσε την έτυμηγορία, πώς ή αναζήτηση αυτή είναι ατελείωτη περιπέτεια· και συνέδεσε το πρόβλημα της αλήθειας με την Θεωρία των Ίδεων (στο γνωστό μύθο του σπηλαίου)²². Η σύνδεση είναι ρητή και σαφής στο *Μένωνα*²³. Τώρα πια ή γνώση δέν χρειάζεται όρισμό· είναι θέαση της Ίδέας· το αντικείμενο της γνώσεως έχει υπόσταση μεταφυσική· από εκεί ή γνώση άντλεί αντικειμενικότητα· το αντικείμενο της γνώσεως άντλεί σταθερότητα από την Ίδέα με τη μέθεξή του²⁴· ή μάθηση (προκαλείται άπλως από τὰ φθαρτά αντικείμενα, πράγματι όμως) είναι άνάμνηση. Ο λόγος, που εξετάσθηκε σαν όρος της γνώσεως (λογικός) κι άποδείχθηκε ανεπαρκής, μπορεί τώρα ν' άποκτήση έπάρκεια (με περιεχόμενο μεταφυσικό), άν βρῇ σταθερή και αιώνια άφετηρία κατά την αναδρομική του κίνηση. Όπως γνωρίζομε από την *Έβδομη Έπιστολή*, ή τελική άπόφαση του Πλάτωνα ήταν, πώς ή υπέρτατη αλήθεια δέν μπορεί νά γραφῇ σε χαρτί, και άν μπορούσε, δέν θά έπρεπε²⁵.

Όμως το κύριο πρόβλημα για τον Πλάτωνα ήταν ή θεμελίωση της άρετης και όχι της γνώσεως· και διαισθάνθηκε πώς θά ήταν επικίνδυνα άπροσπέλαστη για τους πολλούς ή ένάρετη ζωή, άν ή όρθή πράξη έξαρτιόταν

20. Βλ. Cornford, ό.π. 159, 1 και Νιάνιας, ό.π. 159.

21. Βλ. σημ. 9.

22. *Πολιτεία* 7, 514 a - 517 a. Βλ. M. Heidegger, *Platon's Lehre von der Wahrheit*, 1947, και B. Russell, *Mysticism and Logic*, London 1969, 11-12.

23. *Μένων* 97 e - 98 a : *Και γάρ αί δόξαι αί αληθείς, όσον μὲν άν χρόνον παραμένωσιν, καλόν τὸ χρῆμα και πάντ' αγαθά εργάζονται, πολλὸν δὲ χρόνον οὐκ ἐθέλουσι παραμένειν, ἀλλὰ δραπετεύουσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ανθρώπου, ὥστε οὐ πολλοῦ ἀξιαί εἰσιν, ἔως άν τις αὐτὰς δήσῃ αἰτίας λογισμῶ· τοῦτο δ' ἐστίν, ὃ Μένων ἐταῖρε, ἀνάμνησις, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἡμῖν ὡμολόγηται· ἐπειδάν δὲ δεθῶσιν πρώτον μὲν ἐπιστήμη γίνονται, ἔπειτα μόνιμοι· και διὰ ταῦτα δὴ τιμιώτερον ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης ἐστίν, διαφέρει δεσμῶ ἐπιστήμη ὀρθῆς δόξης.*

24. I. N. Θεοδωρακόπουλος, *Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα*, Ἀθήναι 1970⁵, 238 έπ., 254 έπ. Cornford, ό.π. 6, 10, 266, 297 κ.ά. Τσέλλερ-Νέστλε, *Ιστορία Ἑλλ. Φιλοσοφίας*, έλλ. μετ. Χ. Θεοδωρίδης, Ἀθήνα 1942, 187, *Φαίδων* 100 d.

25. *Έβδομη Έπιστολή* 342 c. Cornford, ό.π. 169, Θεοδωρακόπουλος, ό.π. 99 έπ., πρβλ. και 312 έπ. Βλ. και σημ. 38 παρακάτω.

αὐτὸ τὴν ἀπρόσιτη ἀπόλυτη γνώση· γι' αὐτὸ ἔσπευσε νὰ κάνη τὴν παρα-
χρηση²⁶, ποὺ ἐπανελάβε εἰκοσιδυὸ αἰῶνες ἀργότερα ὁ Kant.

Ὅταν ἔγραφε τὸ *Θεαίτητό* του ὁ Πλάτων, εἶχε τὴν ἐλπίδα νὰ βρῇ ἕναν
καλύτερο ὅρισμό γιὰ τὴ γνώση; Ἡ μήπως ὅταν ἔγραφε τὸ *Σοφιστή*; Φαί-
νεται ναί· ἐκεῖ προαναγγέλλονται δυὸ ἀκόμη διάλογοι: *Πολιτικός* καὶ *Φιλόσο-*
*φος*²⁷. Ὁ πρῶτος μᾶς εἶναι γνωστός· ὁ δεύτερος φαίνεται ὅτι δὲν γράφτηκε
πιά· εἶναι πιθανὸ νὰ σχεδιάστηκε. Εἶχε σοβαροὺς λόγους ὁ Πλάτων νὰ
γράφῃ τὸ *Φιλόσοφο*, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἦταν ἀδύνατο νὰ γραφῇ· στὸ
πρόβλημα τῆς πράξεως εἶχε δοκιμάσει τόσες ἀπογοητεύσεις καὶ ἔκανε
συνεχῶς τόσες ὑποχωρήσεις· τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως εἶχε προωθηθῇ
ἐκεῖ ὅπου ἦταν λογικὰ δυνατὸ νὰ φθάσῃ: στὸ ἀδιέξοδο· ὁ *Φιλόσοφος* δὲν
μποροῦσε νὰ προσθέσῃ τίποτε.

3. Τὸ γνωσιολογικὸ γόρδιο δεσμὸ προσπάθησαν νὰ λύσουν πολλοὶ
μεταγενέστεροι φιλόσοφοι· ἀλλὰ δὲν τὸ κατάφεραν καὶ ἦ τὸν ἔκοψαν
ἢ τὸν παρέβλεψαν ἢ περιορίστηκαν στὸ νὰ τὸν περιγράψουν. Τρεῖς δρόμοι
ἀκολουθήθηκαν βασικά²⁸:

1. Δόθηκε ἔμφαση στὴν ἔννοια τῆς *self evident* (κάποιας αὐτοφανέρω-
της, αὐταπόδεικτης) ἀλήθειας, ποὺ δὲν χρειάζεται καμιά ἐπιβεβαίωση,
γιατὶ ἐπιβάλλεται μὲ τὴν προφανεία της πειστικά καὶ ἔτσι μᾶς ἐλευθερώνει
ἀπὸ τὴν ἐπ' ἀπειρὸ ἀναδρομὴν (*regressus ad infinitum*).

2. Ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ ἀλήθεια βρίσκεται στὴν ἐσωτερικὴ συμφω-
νία (*coherence*) ἐνὸς συνόλου πεποιθήσεων, ὅποτε καταργεῖται ἡ διάκριση
τῶν στοιχείων συλλογισμοῦ (προκείμενες καὶ συμπέρασμα), καὶ δὲν εἶναι
ἀναγκαῖες οἱ λογικὲς περιπέτειες ποὺ εἶδαμε, ἀναζητώντας ὅρισμό τῆς
γνώσεως.

3. Ἐγκαταλείφθηκε ἡ ἔννοια τῆς γνώσεως καὶ τὰ συναφῆ προβλήματα
καὶ ἀντικαταστάθηκε μὲ τὸ σύνολο τῶν πεποιθήσεων ποὺ ὁδηγοῦν σ' ἐπι-
τυχία καὶ ἐξυπηρετοῦν τὴ ζωὴ (*beliefs that promote success*).

Πρωταγωνιστὲς τῶν τριῶν τάσεων ὑπῆρξαν οἱ Descartes, Hegel
καὶ Dewey. Ὁ Leibniz ἀκολούθησε τὴν πλατωνικὴ Γνωσιολογία²⁹, ἐνῶ

26. *Μένων* 98 c: Οὐδὲν ἄρα ὀρθὴ δόξα ἐπιστήμης χεῖρον οὐδὲ ἥττον ὠφελίμη
ἔσται εἰς τὰς πράξεις, οὐδὲ ὁ ἀνὴρ ὁ ἔχων ὀρθὴν δόξαν ἢ ὁ ἐπιστήμων. Βλ. καὶ σημ. 31.

27. Cornford, ὁ.π. 168-9.

28. B. Russell, *Human Knowledge*, London 1951², 172-4.

29. G. F. Leibniz, Γράμμα στὴ βασίλισσα τῆς Πρωσσίας Sophie Charlotte (1702),
εἰς *Selections* edited by Ph. P. Wiener, New York 1951, 360: Ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος
καὶ τῆς ἀλήθειας βρίσκονται στὸ Ἐγὼ καὶ στὴ νόηση μᾶλ-
λον παρὰ στὶς αἰσθήσεις καὶ στὴν ἀντίληψη τοῦ ἐξωτερικοῦ
κόσμου. Βλ. καὶ B. Russell, *History of Western Philosophy*, London 1969, 589.

μὲ πιὸ περίτεχνο λόγο καὶ πιὸ πλούσια τεχνικὴ ὀρολογία ἐπαναλαμβάνει ὅ,τι ὁ Πλάτων στὸ *Θεαίτητο*³⁰. Μὲ μιὰ διαφορὰ : ἀποδέχεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅ,τι ὁ Πλάτων ἄφησε ἀναπάντητο ὕστερα ἀπὸ μακρόχρονη πάλη³¹.

4.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας ὁ B. Russell προσπάθησε νὰ πλάσῃ ἓναν καινούργιο ὄρο : *knowledge by acquaintance* (=γνώση ἀπὸ ἄμεση, προσωπικὴ ἐπαφή, πείρα)· σκοπὸς του, νομίζω, ἦταν νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν *regressus ad infinitum*. Διακρίνει δυὸ ἀναβαθμούς : *acquaintance by memory* καὶ *acquaintance by introspection*³² (ὅπου ἡ ψυχὴ αὐτὴ ἐαυτῇ διαλέγεται, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Πλάτων). Πρέπει νὰ δεχθοῦμε κάτι σὰν ἀναμφισβήτητο, γράφει ὁ ἴδιος σ' ἄλλη σελίδα του· ἀπὸ ἐκεῖ ὁμως ἀρχίζει ἡ δυσκολία, ὅπου χρειάζεται ὄχι λογικὴ ἀλλὰ διαλεκτικὴ πτήση, γιὰ νὰ δεχθοῦμε τὸ πρῶτο «ἀναμφισβήτητο».

Δεκαετίες ἀργότερα ὁ Russell ξαναγύρισε στὸ πλατωνικὸ πρόβλημα μὲ ὀρολογία τῆς νεώτερης Λογικῆς, ἀλλὰ σὲ πεδίο ποὺ θυμίζει *Θεαίτητο*: *Εἶναι φανερό* — γράφει — *πὺς ἡ γνώση εἶναι τάξη ὑπαγόμενη (subclass) στὴν τάξη τῶν ἀληθινῶν δοξῶν (true beliefs)*· *κάθε περίπτωση γνώσης εἶναι περίπτωση ἀληθινῆς δοξασίας· ὅχι ὁμως καὶ τὸ ἀντίθετο... Δὲν μπορεῖς νὰ ἰσχυρισθῇς ὅτι ξέρεις κάτι ἀπλῶς καὶ μόνο ἐπειδὴ ἀποδείχθηκε ὅτι ἔχεις δίκιο*³³. Ἡ ἀπόδειξή σου θὰ εἶναι ἢ κάποιο γεγονός, ποὺ τὸ υἱοθετεῖς σὰν ἀναμφισβήτητο, ἢ κάποιες λογικὲς ἀρχές, ποὺ σὲ ὀδηγοῦν ἀπὸ ὀρισμένα γεγονότα σὲ συμπεράσματα· ἀλλὰ καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις καταλήγεις σὲ φαῦλο κύκλο ἢ ἀναδρομὴ στὸ ἄπειρο.

5.

Μεταπολεμικὲς γνωσιολογικὲς προσπάθειες ἐπανερχοῦνται ἐπίμονα στὸ

30. Νιάνιας, ὁ.π. 213 (παραθέτει τὴ γνώμη τοῦ Θεοδορακόπουλου).

31. *Ὁ μολογῶ ταπεινὰ πὺς εἶναι πέρα ἀπὸ τὴ δύναμή μου* (νὰ προωθήσω τὴ γνώση πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς δυνατῆς ἐμπειρίας) (πρόλογος τῆς ἀ' ἐκδόσεως τῆς *Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, 1781). *Ἀντιμετώπισα λοιπὸν τὴν ἀνάγκη νὰ περιορίσω τὴ γνώση, γιὰ ν' ἀνοίξω δρόμο στὴ δοξασία* (πίστη ἢ γνώμη· τὸ γερμ. κείμενο ἔχει *Glaube*, ποὺ οἱ ἀγγλικὲς μεταφράσεις ἀποδίδουν ὡς *belief* = δοξασία, γνώμη, ἢ *faith* = πίστη) (πρόλογος β' ἐκδόσεως, 1787). Ἀλλὰ ὅπως ὁ Πλάτων (βλ. σημ. 26), ἔτσι καὶ ὁ Kant ἐθεώρησε ἀναγκαῖο ν' ἀπαλλάξῃ τὴν ἠθικὴ πράξη ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς τῆς γνώσεως· γι' αὐτὸ πρόσθεσε : *Ὁφείλομε μόνο νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτα ἀναγκαῖα χρῆση τοῦ Καθαροῦ Λόγου — στὴν Ἠθικὴ — ὅπου ὁ Καθαρὸς Λόγος ἀναπόφευκτα ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας*.

32. B. Russell, *The Problems of Philosophy*, Oxford 1970 (1912), 26.

33. Russell, *Human Knowledge* 170-71.

ίδιο πρόβλημα· χρησιμοποιούν βασικά το ίδιο λογικό κύκλωμα και άναζητούν μάταια διέξοδο. Παραθέτω μίαν αντιπροσωπευτική διατύπωση :

Άναγκαῖοι καὶ ἐπαρκεῖς ὅροι γιὰ τὴ γνώση (νὰ γνωρίζη κάποιος ὅτι πρόκειται γιὰ κάτι) εἶναι, κατὰ τὸν Α. J. Ayer π.χ., οἱ ἀκόλουθοι :

1. ἀληθής : νὰ εἶναι ἀληθινὸ αὐτὸ ποὺ λέγει κάποιος ὅτι γνωρίζει,
2. δόξα : νὰ εἶναι βέβαιος γι' αὐτό,
3. μετὰ λόγου : νὰ ἔχη λόγους γιὰ τὴ βεβαιότητά του³⁴.

Εἶναι φανερό ὅτι καὶ ὁ Ayer δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὸ λογικὸ ἀδιέξοδο, γιὰτὶ οἱ λόγοι ποὺ θεμελιώνουν τὴ βεβαιότητά του πρέπει νὰ ἀληθεύουν καὶ πρέπει ἔπειτα νὰ ἔχη ἄλλους λόγους, γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τοὺς προηγούμενους καὶ νὰ δικαιολογήσῃ τὴ βεβαιότητά του. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι ὁ συγγραφέας (κορυφαῖος ἐκπρόσωπος ἄλλοτε τοῦ Λογικοῦ Ἐμπειρισμοῦ) δέχεται τὴν παραπάνω διατύπωση γιὰ τέλειο ὅρισμό. Προσθέτει μάλιστα ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖο γράφοντας ὅρισμό τῆς γνώσεως νὰ δώσῃ καὶ ὅρισμό τῆς ἀλήθειας, ὅπως ὁ ὅρισμός τοῦ ἀγαθοῦ δὲν χρειάζεται νὰ συμπληρωθῇ μὲ ὅρισμό τῆς ἀρετῆς· δηλ. θέλει ὅρισμό χωρὶς εἰδοποιὸ διαφορά³⁵.

34. A. D. Woozley, *Theory of Knowledge*, London 1967 (1949), 182-3. A. J. Ayer, *The Problem of Knowledge*, London 1969 (1956), 35. Ἡ διατύπωση περὶ ἀναγκαίων καὶ ἐπαρκῶν ὁρῶν ποὺ παραθέτομε στὸ κείμενο προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦτο. E. E. Gettier, *Is justified true belief Knowledge?*, «Analysis» 23 (1963). Ἀναδημοσίευση στὴ συλλογὴ *Knowledge and Belief* (edited by A. Phillips Griffiths, 1967, 144-146). Σὲ ὑποσημείωση θυμίζει πὼς μιὰ τέτοια διατύπωση ὁρισμοῦ τῆς γνώσεως στήνεται ὁ Πλάτων στὸ *Θεαίτητό* του καὶ φαίνεται νὰ τὴν ἀποδέχεται στὸ *Μένων*. Ἡ ἀναφορά του στὸν Πλάτωνα εἶναι σωστή· ἀλλὰ ὁ Πλάτων δὲν ἀποδέχεται τὸν ὅρισμό· τὸν τροποποιεῖ (βλ. σημ. 23) ἔτσι ποὺ ν' ἀποβάλλῃ τὴ λογικὴ δομὴ του καὶ νὰ πάρῃ μεταφυσικὸ περιεχόμενο. R. M. Chisholm, *Theory of Knowledge*, 1966, 6.

35. Ὁ ἴδιος συγγραφέας σὲ ἄλλο ἔργο του (A. J. Ayer, *Language, Truth, and Logic*, 1967 [1936], 59-61) ἀντιδιαστέλλει τὸν ἀριστοτελικὸ ὅρισμό περὶ ὁρισμοῦ (per genus et differentiam) πρὸς ἓνα περιγραφικὸ ὅρισμό (in use), ποὺ εἶχε προτείνει ὁ Russell καὶ υἱοθετεῖ τὸν δεύτερο τρόπο· εἶναι συνεπὴς πρὸς τὶς ἀπόψεις του, ἀλλὰ ὁ ὅρισμός (ποὺ δέχεται γιὰ τὴ γνώση) δὲν παύει νὰ εἶναι ἀτελής. Μπορεῖ ν' ἀντιπαρατηρηθῇ ὅτι καὶ ὁ ἀριστοτελικὸς ὅρισμός εἶναι κατὰ βάθος περιγραφή· genus et differentia εἶναι ἀδρές, εὐδιάκριτες γραμμὲς τοῦ περιγράμματος· τὶς δυσχέρειες στὴ λογικὴ δομὴ τοῦ ὁρισμοῦ εἶχε παρατηρήσει ὁ Ἀριστοτέλης (βλ. G. E. R. Loyd, *Aristotle*, Cambridge 1968, 130-1, 290). Ἀλλὰ σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπαραίτητη ἀρετὴ ὁποιοῦ δὴ ποτε ὁρισμοῦ εἶναι νὰ δίνη στὸ συνομιλητὴ τὴ δυνατότητα ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὀριζόμενο καὶ νὰ τὸ γνωρίσῃ· καὶ ὁρισμός τῆς γνώσεως χωρὶς τὴν ἔννοια τῆς ἀλήθειας στερεῖται αὐτὴν τὴν ἀρετὴ. Στὴ σελ. 9 τοῦ ἴδιου βιβλίου τοῦ Ayer βρίσκομε τὴν ἀκόλουθη διευκρίνιση : *Μιὰ πρόταση μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἐπαληθεύσιμη* (δηλ. ὅτι ἔχει σημασία), *μ' ὅλο τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου, μόνο καὶ μόνο ἂν ἡ ἀλήθεια τῆς προηγουμένης τελικὰ νὰ θεμελιωθῇ στὴν ἐμπειρία*. Καὶ στὴ σελ. 93 : *Πρέπει νὰ ξεκαθαριστῇ ὅτι ἀπόλυτα βέβαιες*

Δέν εἶναι περισσότερο πειστική ἡ ἄποψη ὅτι μποροῦμε νά ὀρίσωμε τή γνώση χωρίς τὸ στοιχεῖο τῆς βεβαιότητος (certainty), ὅτι ἡ ἀναζήτηση θεμελίων τῆς γνώσεως (foundations) εἶναι ὄχι μόνο μάταια ἀλλὰ καὶ ἀνεπιθύμητη³⁶. Ἄν λείψῃ τὸ γνῶρισμα τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν ἔννοια καὶ τὸν ὀρισμὸ τῆς γνώσεως, ἀκρωτηριάζεται ἡ σχέση τὴν ὁποῖαν θέλομε νά ὀνομάζωμε γνώση· ἂν λείψῃ ἡ βεβαιότητα, κόβεται ὁ δεσμὸς ποὺ συνδέει τὸ ὑποκείμενο μὲ τὸ ἀντικείμενο, δηλ. καταλύεται ἡ σχέση. Ἀντὶ λοιπὸν νά περιορίζωμε τὰ στοιχεῖα τοῦ καλοῦ ὀρισμοῦ, προτιμότερο εἶναι νά παραδεχθοῦμε τὴν ἀδυναμία μας νά ὀρίσωμε τὴν ἐπίμαχη ἔννοια: τὴ γνώση. Ἀλλωστε ἡ Φιλοσοφία δέν ἀπαιτεῖ τὴ λύση τοῦ προβλήματος, ἀλλὰ μόνο ὑποδεικνύει τὴν προσωπικὴ βίωσή του.

Ἴσως ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ γλωσσικοῦ μας ὀργάνου δέν μᾶς ἐπιτρέπει νά διατυπώσωμε ἕναν ὀρισμὸ γιὰ τὴ γνώση³⁷. Σ' αὐτὴ τὴ θέσῃ ἔφτασε ὁ Πλάτων· ἡ γνώση δέν δίνεται μὲ ὀρισμὸ, εἶναι θέα τῆς ιδέας³⁸. Εἶδε δηλ. τὸ πρόβλημα δυναμικὰ ἀπὸ τὴ σκοπιά τοῦ ὑποκειμένου καὶ στατικὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἀντικειμένου.

Σύγχρονες λογικὲς ἐρευνες ἐγέννησαν τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ δώσουν τὴ δυνατότητα γιὰ ἕνα πλουσιώτερο γλωσσικὸ συμβολισμό, ποὺ θὰ βοηθοῦσε ἴσως νά ὑπερβούμε τις δυσκολίες ποὺ περιγράψαμε· ἀλλὰ ἡ Συμβολικὴ Λογικὴ εἶναι ἀκόμη στὸ στάδιο διαμορφώσεως καὶ ὅλα τὰ σχετικὰ ἐγγει-

ἐμπειρικὲς προτάσεις δέν ὑπάρχουν. Ὅχι μόνο χρησιμοποιεῖται ἐδῶ ὁ ὅρος ἀλήθεια, ἐνῶ δέν κρίθηκε ἀπαραίτητος γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς γνώσεως, ἀλλὰ καὶ κλονίζεται ἡ ἔννοια τῆς βεβαιότητος. Δηλ. οἱ ὅροι ποὺ ὁ συγγραφέας δέχεται σὰν ἀναγκαῖες καὶ ἐπαρκεῖς γιὰ τὴ γνώση, δέν ὑπάρχουν. Καὶ ὀφείλω νά θυμίσω πὼς ὁ Russell, ἀπ' ὅπου ὁ Ayer υἱοθέτησε τὴν ἀντιαριστοτελικὴ ἄποψη γιὰ τὸν ὀρισμὸ, ἔχει γράψει τὰ ἑξῆς: *Βασικὴ ἐπιστημολογικὴ ἀρχὴ στὴν ἀνάλυσιν προτάσεων ποὺ περιέχουν περιγραφὴ εἶναι: κάθε πρόταση ποὺ μποροῦμε νά κατανοήσωμε πρέπειν' ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ προσωπικὴ γνωριμία (= by acquaintance)* (*The Problems of Philosophy* 1970, 32). Δηλ. ἀπαιτεῖ πολὺ ἀσφαλέστερη θεμελίωση τοῦ ὅρου περιγραφὴ. Τέλος ὁ Πλάτων ἀναζητοῦσε ὀρισμὸ γιὰ τὴν ἀπόλυτη γνώση, ποὺ ἀντικείμενό της νοεῖται ἡ ὄντολογικὴ ἀλήθεια· τὸ σχῆμα τοῦ ὀρισμοῦ ποὺ δοκίμασε, ἀποδείχτηκε ἀνίσχυρο· καὶ δέν μπορεῖ μὲ ὁποιοσδήποτε λεκτικὲς τροποποιήσεις νά χρησιμοποιηθῇ σὰν ὀρισμὸς τέλειος γιὰ ὅποια συμβατικὴ ἀντίληψη τῆς ἀλήθειας.

36. D. W. Hamlyn, *The Theory of Knowledge*, 1971², 15, 291.

37. J. G. Vence, *Reality and Truth*, London 1917, 162: *Γνωρίζομε περισσότερα ἀπ' ὅσα μποροῦμε νά ἐκφράσωμε.*

38. W. H. Walsh, *Metaphysics*, 1966², 31.

ρίδια βεβαιώνουν ὅτι οἰκοδομοῦν νέο μέσο συνεννοήσεως καὶ δὲν ἐρευνοῦν τὴν οὐσία τῆς γνώσεως· ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴ λογικὴ συμφωνία, ὄχι γιὰ τὴν ἀλήθεια³⁹.

Συμπέρασμα.

Τὸ πρόβλημα μένει ἐκεῖ ποῦ τὸ ἄφησε ὁ Πλάτων. Φαίνεται ὅτι ἡ γνώση δὲν ὁρίζεται (οὔτε ἡ Τέχνη οὔτε ἡ Ἠθική). Περιγραφή μόνον τῶν σχετικῶν βιωμάτων εἶναι δυνατή, πρακτικὴ, ἀναγκαία. Κάθε ἀπὸπειρα ὁρισμοῦ προσκρούει τυπικὰ στὴν ἔλλειψη εἰδοποιοῦ διαφορᾶς, οὐσιαστικὰ στὴ φύση τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος. Κάθε ὁρισμὸς εἶναι περιορισμὸς· καὶ στὴν περίπτωσιν τῶν μορφῶν τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος κάθε ὁρισμὸς θὰ ἦταν περιορισμὸς τοῦ πνεύματος· τὸ πνεῦμα λοιπὸν δὲν βρίσκει λόγους, γιὰ νὰ ὀρίσῃ τὰ δεσμά του, νὰ περιορίσῃ τὴν ἐλευθερίαν του. Ἐπειτα κάθε ὁρισμὸς ἀναφέρεται στὰ κεκτημένα, στὸ παρελθόν. Ἀφοῦ ὑπάρχει ἄγνωστο — κανένας δὲν τὸ ἀρνεῖται —, ἓνας ὁρισμὸς τῆς γνώσεως θὰ ἦταν ἀντιφατικὸς ἢ αὐθαίρετο πλάσμα τοῦ νοῦ, ποῦ δὲν θὰ εἶχε σχέση μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα (παρὰ μόνον ἐσωτερικὴ λογικὴ συνέπεια). Τέλος ὁ ὁρισμὸς εἶναι κατὰ κάποιον τρόπο ἐκφραση στατικότητος (ἴσως καὶ προσπάθεια συστηματικῆς ἐκφράσεως τῶν κεκτημένων), ἐνῶ ἡ γνώση εἶναι λειτουργία μὲ συνεχιστένη κίνηση γιὰ νὰ ἀποκτήματα· ὁ ρυθμὸς τῆς εἶναι διαλεκτικὸς⁴⁰. Διαλεκτικὴ κίνηση εἶναι εὐδιάκριτη καὶ σ' ὅλη τὴν προσπάθειαν τοῦ Πλάτωνος· καὶ νομίζω πὼς θὰ βελτίωνε τὸν ὁρισμὸν τοῦ⁴¹, δίνοντας ἀνάλογο περιεχό-

39. R. Carnap, *Einführung in die symbolische Logik*, english transl. 1958, 1 : "Ἐνὰ τέτοιο σύστημα δὲν εἶναι θεωρία (περὶ τῶν ἀντικειμένων) ἀλλὰ γλῶσσα (σύστημα συμβόλων καὶ κανόνων γιὰ τὴν χρῆσιν αὐτῆς). G. E. Hughes — D. G. Longley, *The Elements of Formal Logic*, London 1965, 1 : Τὸ θέμα μας εἶναι ἡ ἔννοια τῆς validity (= λογικῆς ἀκολουθίας, συμφωνίας μεταξὺ προκειμένων καὶ συμπεράσματος). S. K. Langer, *An Introduction to Symbolic Logic*, 1967, 43 : *Logic is a tool of philosophical thought as Mathematics is a tool of Physics*.

40. Russell, *The Problems of Philosophy*, 1970, 82-3, Ε.Π. Παπανοῦτσος, *Γνωσιολογία*, Ἀθήνα 1954, 197-209.

41. Φαίνεται νὰ ὑποδηλώνουν τὴν (πλατωνικὴν) προέλευσιν τοῦ ὁρισμοῦ (: ἐπιστήμη ἐστὶν δόξα ἀληθὴς μετὰ λόγον) οἱ λόγοι ποῦ ἀπευθύνει ὁ Σωκράτης στὸ Θεαίτητο (202 d) : *Nῦν οὕτω τῇδε τῇ ἡμέρᾳ εἰλήφαμεν ὁ πάλα καὶ πολλοὶ τῶν σοφῶν ζητοῦντες πρὶν εὐρεῖν κατεγύρασαν*.

Ἀξιοπαρατήρητα στὴ δομὴ τῆς προτάσεως εἶναι τὰ ἑξῆς : 1. συσώρευση ἐπιρρημάτων ποῦ δίνουν ἔμφασιν στὴ δική τους (Θεαίτητου-Σωκράτη) προσπάθεια, 2. ἀντιδιαστολὴ πρὸς ὄλους τοὺς σοφοὺς, 3. ὁ ρημ. τύπος *εἰλήφαμεν* (ποῦ δηλώνει ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ προϊόν πνευματικῆς συνεργασίας τους, γιὰ δικό τους πνευματικὸ τόκο). Καὶ δὲν ἀποκρύπτεται ἡ εἰρωνεία τοῦ Σωκράτη (Πλάτωνα), ποῦ καὶ αὐτὸς κατεγύρασεν

μενο στὸν ὅρο λόγος, ἂν δὲν ἦταν ὀριστικὰ στραμμένη ἡ προσοχή του στὸ αἰώνιο καὶ ἀκίνητο ὄραμα τῶν Ἰδεῶν.

Ἐνας στατικὸς ὀρισμὸς τῆς γνώσεως γιὰ ἓνα ἢ ῥα κλείτειο κόσμος (ποὺ εἶναι τὸ ἀντικείμενό της) δὲν μπορεῖ νὰ διατυπωθῇ· ὀρισμοὶ γιὰ δευτερεύοντα σημεῖα ἐξυπηρετοῦν τὸ πνεῦμα μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ποὺ μᾶς ὑπηρετοῦν οἱ τοῖχοι ἐνὸς δωματίου· ἀποτελοῦν καταφύγιο, προστασία καὶ ταυτόχρονα περιορισμὸ τῆς ἐλευθερίας κινήσεων. Ἡ ἀναγνώριση αὐτὴ δὲν ὀδηγεῖ σὲ κανένα Σκεπτικισμό· εἶναι ἡ ἀμερόληπτη κριτικὴ στάση τοῦ πνεύματος ποὺ στρέφεται πρὸς τὸν ἑαυτὸ του, δίνει τὸ μέτρο τῆς αὐτογνωσίας του καὶ εἶναι σύμφωνη μὲ τὸ νόημα τοῦ φιλοσοφεῖν.

Ἄν ὅμως ἡ Γνωσιολογία ἀδυνατῇ νὰ δώσῃ ὀρισμὸ τῆς γνώσεως, τότε τί χρειάζεται; Ἡ Φιλοσοφία τῆς γνώσεως εἶναι γνώση περὶ τῆς γνώσεως· κατακτᾶται μὲ πόνον καὶ δὲν ἔχει πρακτικὴ χρησιμότητα· μὰ χωρὶς αὐτὴ δὲν θὰ γνωρίζαμε οὔτε βασικὰ τί εἴμαστε⁴².

IS A DEFINITION OF KNOWLEDGE POSSIBLE ?

THE PROBLEM OF PLATO'S *THEAETETUS*

Summary.

My purpose in this paper is to show that the nature of knowledge is such that it is impossible to formulate a perfect definition of it. This problem appeared in ancient times ; Plato was the first to argue that a definition of knowledge is a logical impossibility.

Knowledge is true belief accompanied by an account (ἐπιστήμη ἐστὶν δόξα ἀληθὴς μετὰ λόγου) is the last formulation which Plato considered in his dialogue *Theaetetus* (202-210) ; but he refuted it arguing that it is a fallacy, whatever the meaning of the term account (λόγος) might be. He finishes the dialogue leaving the impression that another discussion might provide either a better or even a perfect definition. As far as we know no such solution can be found in any of Plato's later dialogues ; and the dialogue

(ὁ Θεαίτητος ἀνάγεται στὴν τελευταία περίοδο τῆς συγγραφικῆς δράσεως, τῇ γεροντικῇ) καὶ ἐτοιμάζεται νὰ δείξῃ τίς ἀτέλειες καὶ αὐτοῦ τοῦ ὀρισμοῦ.

42. A. C. Danto, *Analytical Philosophy of Knowledge*, Cambridge 1968, 265. Βλ. κοὶ Πλάτων, *Χαρμίδης* 169 e : ὅταν δὲ γνῶσιν αὐτὴν αὐτῆς τίς ἔχη, γιγνώσκων που αὐτὸς ἑαυτὸν τότε ἔσται.

philosopher, which he seems (in *Sophist*) promising to write, was never written; it was not written, in my opinion, because it was not possible to be written.

Later philosophers tried to solve or overcome the logical Gordian knot, but their efforts did not lead to a better result. Any definition, as it seems to me, entails a limitation of our cognitive activity; it is a static expression of what is known (or what seems to be known), although knowledge is a ceaseless and restless activity dynamic in character; its «rythm» is dialectical. Therefore, a definition of knowledge is logically impossible as contradictory; it leads to a fallacious circle or a regressus ad infinitum. On the other hand any definition without the predication of truth and certainty could easily be proved insufficient. Thus, I think, it is preferable to say that we cannot define knowledge than provide a mutilated definition. In the final analysis philosophising does not mean solving a problem but making acquaintance with it.

A possibility remains; to search for a definition of knowledge without implying the presupposition of the stability of the object. Probably we shall have to review our philosophy of knowledge. Possibly we shall have to follow the evolution of the conception of knowledge in modern and contemporary science, in order to reach a heraclitean definition of knowledge, since its object is a heraclitean world too.

Edinburgh

F. Voros

